

В. БАСАРАБ, М. ВЕГЕШ

(Ужгород)

АВГУСТИН ВОЛОШИН У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ

Поза всяким сумнівом, у 20–30-х роках видатним культурно-освітнім і громадсько-політичним діячем народовецького (українського) напрямку в краї був Августин Волошин, який за своїм значенням, за внеском у піднесення національної свідомості закарпатських українців стоїть поруч з Олександром Духновичем – найвидатнішим будителем населення Українських Карпат у ХІХ столітті. Внесок А.Волошина як професійного педагога, теоретика й практика педагогічної думки, а відтак – як організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті упродовж перших десятиріч ХХ ст. важко переоцінити. Це засвідчує один із перших авторів життєпису вченого – відомий український письменник та історик літературного процесу Володимир Бірчак на сторінках своєї праці [1]. Наголосимо: Володимира Бірчака пов'язувала з А.Волошином тривала творча співпраця та дружба. Тому й не дивно, що його книжка про майбутнього карпатського президента відзначається конкретикою свідчень, прикладів, яскравих спостережень. На його думку, А.Волошин був педагогом у багатогранному розумінні слова, педагогом усієї української молоді, усього народу, який «своєю національною свідомістю, своїм характером і тим, що випередив свою суспільність, своїми поглядами на народ і його язик о кількадесять літ» [2].

Нарис В.Бірчака є першою спробою систематизувати творчий доробок А.Волошина, синтезувати його погляди на різні прояви розмаїтої діяльності Волошина як педагога та громадського діяча універсального злету. А.Волошин поєднував у собі носія як гуманітарних, так і природничих цінностей, церковних і світських засад [3].

В додатку до книги В.Бірчака був також поміщений нарис про А.Волошина керівника Педагогічного товариства в Закарпатті 20–30-х років Павла Яцка. Учень А.Волошина відзначає, у першу чергу, працьовитість свого наставника, його всебічну обізнаність у розмаїтих сферах науки, культурного й матеріального життя, інтелігентність та ерудицію: «Його широке чоло здавалось великим складом людських знань, складом сконцентрованої енергії...» [4].

Майже всі соратники Августина Волошина – будівничі незалежної Карпато-Української держави, яким вдалося вижити за часів гортистської окупації Закарпаття і уникнути сталінських таборів ГУЛАГу, видали за кордоном свої спомини про нього. Особливо цінний матеріал міститься в щоденнику і споминах славетного закарпатського поета, письменника і громадського діяча Василя Гренджі-Донського. Наш земляк на протязі десятиліть йшов нога-в-ногу з А.Волошином, був живим свідком тих подій, що відбувалися у краї в міжвоєнний період. Перу Василя Степановича належать унікальні історико-біографічні нариси про багатогранну діяльність і життєвий шлях майбутнього політичного лідера закарпатських українців. Зокрема, такі як: «Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату» [5], «Короткий життєпис державного секретаря о.Августина Волошина» [6], «Отець д-р Августин Волошин» [7]. В них В.Гренджа-Донський вказував на чільне місце А.Волошина в нашій історії і культурі, про його великий вклад у розвиток освіти і науки краю.

В 1938 р. В.Гренджа-Донський писав, що «... як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і слава наша. Волошин – наша новітня історія...» [8]. В «Короткому життєписі державного секретаря о.Августина Волошина» В.Гренджа-Донський пише про дитячі роки і формування національної свідомості майбутнього президента. «Батько нашого

національного відродження о.Августин Волошин побачив світ в наших зелених горах на Верховині, в селі Келечині, окр. Волівська, де його батько був священиком. Свою національну свідомість набув уже в хаті своїх батьків, де говорилося по-українськи. Верховина наша говорить чистісінькою українською літературною мовою й донині і це на молодого хлопця мало вплив» [9].

Юнак тягнувся до знань. «З гімназії іде молодий талановитий студент на теологію в Ужгороді, а опісля в Будапешті й закінчує, придбавши також фах професора фізики. Зразу стає професором ужгородської учительської семінарії» [10]. В той же час А.Волошин активно включається в громадську роботу. Величезний внесок зробив А.Волошин як видавець книг, газет і журналів. Його праці, що широко були відомі в народі, посіяли в людях зерно освіти, науки, яке зросло в часі. «Найбільшою заслугою о.Волошина є те, що в ті часи найбільшої мадяризації пише і видає книги, шкільні підручники і редагує майже єдину на той час газету «Наука»... Працює в товаристві ім. святого Василя Великого, а коли мадярська влада закрила це товариство, організує разом з іншими друкарню і книгарню «Унію» [11]. Ці слова В.Гренджі-Донського є відповіддю деяким нашим історикам, які намагаються зробити з А.Волошина «слугу кількох господарів», який переходив від одних до інших заради своєї кар'єри. Та чи зробив він кар'єру взагалі? «Августин Волошин – найбільший наш муж наших новіших часів, не зробив жодної кар'єри, хоч його широке знання, досвіди й здібності та великі заслуги просто предестинували його на найвищі достоїнства» [12]. А скільки зробив корисного А.Волошин для формування кадрів нашої інтелігенції? Саме вона в 30-х роках була ініціатором величезних державних перетворень, яким, на жаль, не судилося здійснитися. Про це теж не міг не сказати Василь Гренджа-Донський: «Як директор семінарії, виховує сотні, тисячки найсвідомішої нашої інтелігенції, народних працівників» [13].

В.Гренджа-Донський одним з перших звернув увагу на політичну діяльність А.Волошина. Він детально описав період 1918–1919 рр. в житті А.Волошина, коли той очолював Ужгородську народну раду, керівництво Народно-Християнською партією і депутатство в чехословацькому парламенті, діяльність А.Волошина на посаді державного секретаря, прем'єр-міністра Підкарпатської Русі, а згодом президента Карпатської України. Не обминув В.Гренджа-Донський і характеристики тих складних міжнародних і внутрішніх умов, в яких діяв уряд Карпатської України, очолюваний Августиним Волошином. Про ці та деякі інші питання йдеться на сторінках щоденника «Щастя і горе Карпатської України» і «Споминів» В.Гренджі-Донського [14].

По-різному склались долі двох видатних наших земляків. Василь Гренджа-Донський, пройшовши крізь пекло фашистських в'язниць і таборів, опинився в Словаччині, де і жив до самої смерті. Августин Волошин, заарештований в травні 1945 р. співробітниками із НКВС, закінчив своє життя в Лефортовській в'язниці. До останніх днів В.Гренджа-Донський зберігав у своєму серці любов і пошану до президента Карпатської України. Він був глибоко переконаний, що «такий муж заслужив, щоб його іменем назвали площі й вулиці, щоб йому ставили пам'ятники. Це все ми зробимо, як прийде на це час» [15].

З поміж праць, виданих за кордоном, заслуговують на особливу увагу саме праці мемуарного характеру Августина Штефана, з-під пера якого вийшли дві змістовні книги та десятки статей [16]. Їхній автор стояв біля витоків формування й становлення державності в Закарпатті, займаючи відповідальні посади міністра шкільництва Карпатської України і згодом голови Союму. До цього додамо, що А.Штефан був найталановитішим учнем і продовжувачем А.Волошина у справі освіти та виховання. Оцінка його діяльності, приміром, як директора Мукачівської торговельної академії

що була справжнім вогнищем у культурно-освітньому житті краю і відіграла вирішальну роль у цій царині, ще попереду.

А.Штефан написав змістовну біографію А.Волошина, в якій докладно простежив етапні моменти життєвого й творчого шляху Волошина як педагога і громадського діяча. Вона справедливо й досі оцінюється як найкраще першоджерело відомостей про різнобічну діяльність А.Волошина. Її логічно доповнюють і такі нариси та публіцистичні виступи А.Штефана, як «А.Волошин – автор», «А.Волошин – основник «Просвіти» в Ужгороді», «Августин Волошин – професор учительської семінарії та Українського Вільного Університету». Чимало цікавих фактів і спостережень знаходимо в споминах А.Штефана про діяльність А.Волошина в «Учительському товаристві».

З педагогічною темою найбільш тісно пов'язане інше фундаментальне дослідження Августина Штефана «За правду і волю». Автор цієї двохтомної праці обстоює насамперед ідею, що є визначальною для неї: Августин Волошин – найвидатніший педагог Закарпаття, визначний фахівець у системі народного шкільництва [17]. Ось кілька домінуючих рис із портретної характеристики А.Волошина-педагога: «Волошин виховував добрих та ідейних учителів для Карпатської України, які стали визначними діячами в культурнім та економічнім відношенні краю, вони любили свою рідну землю, свій народ, свою церкву» [18]. Серед них слід назвати самого А.Штефана, а також Михайла Гуляничя, Олександра Полянського, Семена Дзямка, Юліана Ревая, Павла Яцка та багатьох інших.

А.Штефан влучно підкреслив, що «в чорних днях угро-руської дійсності діти пересічного інтелігента, звичайного греко-католицького священика або церковного учителя, з руської спадщини дістали руські колядки, церковно-слов'янські «єжедневні молитви» і, оскільки ходили до церковної школи, читали кирилицею писані статті в читанці о.А.Волошина» [19]. Отже, вплив праць А.Волошина був незаперечним для зростання рівня національної свідомості закарпатських українців. Особливо становище покращилося, коли «в місяці липні 1917 р. директор учительської семінарії в Ужгороді о.Віктор Камінський відійшов на пенсію і новим директором іменовано о.Августина Волошина, який запросив мене (Августина Штефана – Авт.) на професора математики-фізики, і мукачівський єпископ Антоній Пап іменував мене професором від 1 вересня 1917 р.» [20].

З вищенаведеного видно, що А.Волошин перебував у дуже близьких відносинах з А.Штефаном, незважаючи на те, що між ними була досить помітна різниця в роках. Безперечно, він йому довіряв. У спогадах А.Штефана є цікавий епізод, який також свідчить про людські риси директора вчительської семінарії: «Пригадую, що восени 1917 р. ми мали 6-тижневий курс для вояків-пропагандистів (учнів учительської семінарії). По скінченні курсу вояки могли скласти іспит... Колишній студент Лизак, родом з Ужгороду, перепав з п'ятьох предметів. Видавши йому свідоцтво, він вийшов з професорської кімнати і по якомусь часі повернувся і сказав: «Пане професор, пан директор Волошин просив Вас до директорської канцелярії». Я зайшов до канцелярії і Лизак за мною. Я приступив до бюро і сказав «Прошу». Волошин: «Яка справа?» Тоді приступив Лизак, витягнув багнет і крикнув: «Ви мені напишіть добре свідоцтво!» В тій хвилині відчинилися двері і увійшов колишній старшина, професор господарської науки Чакаді, відразу скочив до Лизака, і схопив за руку з багнетом. Я зловив його за другу руку і Чакаді передав багнет директорові.

Волошин: «Та що синку? Ти хотів зі мною воювати? Іди і приклич свою матір і перед нею приобіцяй мені, що будеш чесно працювати». Лизак: «Пане директоре, дайте мені назад багнет. Без того мене арештують». Волошин: «Іди додому. Матір твоя тут мешкає недалеко. Тепер патрулі не ходять».

Так стало, як Волошин наказав. Лизак по війні повернувся до учительської семінарії. Скінчив її і був іменованій учителем десь до Ужгородської жупи» [21].

Однак А.Штефан не обмежився характеристикою педагогічної діяльності А.Волошина. Він детально описав його політичну спрямованість у 1918–1919 рр., коли вирішувалася подальша доля нашого краю. Описуючи засідання Руської народної ради в Ужгороді, А.Штефан відзначив, що директор Августин Волошин у своїй доповіді з'ясував тогочасну політичну ситуацію і назвав всі можливі тодішні орієнтації.¹³⁰ Чим закінчилася справа загальновідомо: 21 січня 1919 р. в Хусті перемогла проукраїнська орієнтація і було прийнято рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною. І лише неможливість це зробити привела до пізнішого входження краю до складу Чехословаччини [22].

На сторінках спогадів А.Штефана є цікаві й маловідомі факти про внесок А.Волошина у створення хліборобської партії [23], дається характеристика основних напрямів шкільництва, які автор поділяє на народовецький, домашній або тутешняцький і руський, тобто русофільський. Видатним працівником першого напрямку, на думку А.Штефана, був А.Волошин [24]. Як і В.Гренджа-Донський, А.Штефан подає коротку біографічну довідку А.Волошина. Наведемо її повністю: «Монс. Августин Волошин (1874–1945). Від 1-го вересня 1917 року – директор греко-католицької учительської семінарії для хлопців в Ужгороді аж до жовтня 1938 року. Посол до Празького парламенту в Празі в 1924–1929 рр. В жовтні місяці 1938 р. – державний секретар, в 1938–1939 рр. – Прем'єр, 15 березня 1939 р. – Президент Карпато-Української держави. На еміграції в Празі до травня 1945 р. Вмирає в московській тюрмі Ле форт 11 липня 1945 року» [25]. До цього додамо, що дата смерті А.Волошина неточна. Він помер 19 липня в Бутирській тюрмі. Однак, тоді, коли писалася книга А.Штефана, про це було невідомо.

Численні статті мемуарного характеру про Августина Волошина написали П.Кукурудза, А.Кущинський, В.Лар, П.Стерчо, С.Яковенко [26], що видаються нам важливим причинком до розуміння складної, часом суперечливої діяльності А.Волошина як політичного діяча. У цьому зв'язку увірзимо статті Степана Росохита Павла Кукурудзи, які органічно взаємопов'язані між собою широко закроеною темою про педагогічну діяльність А.Волошина з одного боку, і в вужчому плані – про його заслуги перед «Просвітою» – з другого. П.Кукурудза дійшов висновку, що результати майже двадцятирічної роботи представників «Просвіти», одним із засновників якої був А.Волошин, лягли в основу тих духовних змагань, які завершилися 1939 року проголошенням незалежної держави – Карпатської України.

Внесок А.Волошина у розвиток закарпатського театру описав Юрій-Августин Шерегій [27]. Він відзначив, що ще 30 грудня 1920 р. Гіядор і Мирон Стрипські, М.Григашій, Ю.Бращайко, А.Штефан та інші прийшли до А.Волошина, щоб обговорити болючі питання культурного розвитку краю... На це повідомляє о.Волошин, що й тут в Ужгороді постала вже також думка заснувати просвітне товариство. Звісний патріот о.Невицький, парох з Уяку, основник декількох культурних товариств на другій стороні Ужа, зладив вже статут для просвітнього товариства «Зоря» й передав А.Волошинові. Це мало бути товариство просвітньо-економічне для ширення культури між народом, подібне, як «Просвіта» у Львові. А.Волошин прочитав статут... Автор взорувався на статут львівської «Просвіти» з 1880 р., а доповнив і розширив справами, які треба розділяти на кілька товариств... Зачинається дискусія, вже речево усі заявляють за тим, щоб це товариство заснувати... лиш статут поправити й до роботи обрано комітет: д-р.Стрипський, А.Волошин і я. Оцей день був щасливим днем» [28]. 11 травня 1921 р. був обраний Головний відділ «Просвіти», заступником голови якого

став А.Волошин. 15 січня 1921 р. на Підкарпатській Русі почав діяти перший в її історії руський театр. Закономірно, що ювілейну промову виголосив А.Волошин [29].

Ю.А.Шерегій писав, що А.Волошин неодноразово бував на виставах, які ставив руський театр в Ужгороді. Зокрема, 28 серпня 1921 р. в міському театрі відбувся вечір, присвячений 70-річчю чеського драматурга Алоїза Ірасека, на якому виступив А.Волошин. У своєму виступі він пояснив, що А.Ірасек видатний драматург і його творчість має великий вплив на європейську культуру взагалі [30]. Прізвище А.Волошина постійно було серед жертводавців на користь закарпатського театру. А.Штефан наводить факт, який свідчить про постійну турботу театром з боку А.Волошина. Так, в січні 1930 р. прем'єр-міністр подарував після «колядування Нової Сцени» на «поточні потреби» театру 5000 Кч.» [31].

Театр «Нова сцена» неодноразово ставив п'єси А.Волошина, який в 30-их роках справедливо вважався одним з провідних закарпатських драматургів. Не випадково В.Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри того часу, відносив до кращих драматургів одного А.Волошина. Відомий закарпатський поет мав рацію – історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. Августин Штефан вважав, що драма «Маруся Верховинка» – найкраща дотеперішня карпато-українська драма [32]. Цю п'єсу високо оцінив також Ю.-А. Шерегій: «... аматори Самоосвітнього гуртка при хлоп'ячій Учительській Семінарії поставили в гімнастичній залі в Ужгороді в режисурі М.Біличенка 26.V.1935 несподіванку – прем'єру п'єси А.Волошина «Маруся Верховинка», сюжетом якої є боротьба за рідну школу» [33].

Навіть у такому питанні як театральне мистецтво, не припинялася гостра боротьба між двома напрямками – українським і русофільським. Свою чітку позицію в цьому відношенні зайняв А.Волошин. «Гастролю в Празі, – констатував Ю.-А.Шерегій, – вплинули на всю громадськість і на наших провідних чинників; театр визнала Прага, мусив це зробити і Ужгород. Не знаючи про наш плян з гастролями, дирекція нашого Дружества в Ужгороді була заскочена голосами преси. 26.6.1938 «Нова свобода» повідомляла, що А.Волошин «виступив із Дружества «Карпато-руссій Театр», бо його працю не поважав корисною для нашого народу й відродження. За цим фактом мають керуватись свідомі українці у відношенні до цього театру...» [34].

Наближалася трагічна розв'язка для Карпатської України та її президента. Ці важкі часи Ю.-А.Шерегій описав дуже стисло, немов писав хроніку: «Події в ЧСР клонились до її розвалу. 14.III. проголошено самостійну Карпатську Україну, як суверенну державу, бо Словаччина відірвалась від ЧСР. Нагло був скликаний 1-ий Сойм Карпатської України на 15.III.1939 до Хусту, але без святочних вистав. Сойм зафіксував волю народу не піддатися окупантам. Винесено перші закони держави, іменовано уряд, послали вибрали 1-го президента Карпатської України, колишнього прем'єра д-ра А.Волошина, Сойм відкинув капітуляцію перед Угорщиною. 15 січня 1939 р. сніг покривав кров на трупах карпато-української столиці» [35]. Вже перебуваючи в еміграції, «Українська Драматична Студія показала драматургію повісти А.Волошина «Фабіола» [36].

Серед численних спогадів про Августина Волошина і Карпатську Україну окремої уваги заслуговують спогади і статті Вікентія Шандора [37], який в 1939 р виконував відповідальні обов'язки представника уряду Карпатської України в Празі. В.Шандор більшу увагу приділяє характеристиці А.Волошина як політичного діяча, хоча відзначає, що ще дитиною «пішов я до Ужгороду, купив у книгарні-друкарні «Унію» Буквар о.Волошина з 1907 року і сам почав з нього вчитися руську грамоту. Буквар був маленький, бідненький, з твердим знаком, але була в ньому велика життєва іскра. Як учитель довідався, що я вчуся азбуку по-руськи, просив мене, аби я його вчив» [38].

А.Волошин повністю довіряв В.Шандору, а тому не дивно, що в спогадах останнього містяться такі факти, які важко знайти у спогадах інших діячів національно-визвольного руху 20–30-х років у Закарпатті. Приміром, коли йдеться про політичну діяльність А.Волошина після розпаду Австро-Угорської монархії. В.Шандор пригадував: «Провідна постать тодішнього нашого життя, пізніше прем'єр-міністр Карпатської України о.Августин Волошин у розмові з автором цих спогадів у Празі 1939 року визначив тогочасну ситуацію такими словами: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли довше бути зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роллю тоді повсюди грала військова сила, якої у нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час був це єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом» [39]. Такої думки притримуються сьогодні переважна більшість сучасних дослідників.

В.Шандор яскраво описав призначення А.Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі 26 листопада 1938 р. «Сенсацією був арешт прем'єр-міністра Бродія та призначення на його місце д-ра Августина Волошина... Доказалося, що у випадку небезпеки держави, чеські діячі таки звернулися за порятунком до українців. Мене ця вістка сильно порадувала. Нарешті і ми будемо ковалями і виразниками своєї долі» [40]. В.Шандор був глибоко переконаний, що невідомо якими б були рішення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. якби українську делегацію очолював А.Бродій, а не А.Волошин. «Призначаючи о.Августина Волошина новим прем'єр-міністром, – справедливо відзначав В.Шандор, – Прага викликала не тільки певного роду внутрішню революцію, але й поворот у політиці Чехо-Словаччини та поворот в українській справі взагалі. Дивлячись на карту Карпатської України після арбітражу, створюється враження, що арбітри навмисно і свідомо поперетинали сухопутні й залізничні шляхи в Хусті, аби примусити населення благодати Мадярщину «ласкаво» просити цей край до себе» [41].

Спогади В.Шандора відзначаються своєю об'єктивністю і неупередженістю. Захищаючи в тому чи іншому питанні позицію А.Волошина, В.Шандор наводить переконливі докази. Приміром, коли йде мова про утворення концтабору на горі Думен поблизу Рахова. З цього приводу В.Шандор писав: «Злісний виступ недоброзичливців у пресі проти доброго імені о.А.Волошина, що ніби підписував наказ для ізоляційної затримки підозрілих осіб, можна вважати великим підступом. А.Волошин нікого не посилав у табір, для того були інші органи. Якщо його підпис десь і можна було знайти, то це треба вважати результатом тогочасного початкового хаосу. Невиключено, що до такого підпису могло дійти і внаслідок навмисного підсунення якимсь мадярчуком такого наказу разом з іншими листами» [42].

Зупинився В.Шандор і на стані чесько-українських взаємин періоду Карпатської України. Необхідно погодитись з його думкою, що «призначення о.Августина Волошина прем'єр-міністром від 27 жовтня 1938 р. означало зміну ставлення чехів до українців та української державності взагалі. Чехи нарешті переконалися в тому, що т.зв. москвофільський культурний напрям, який вони так завзято підтримували в Карпатській Україні, завів їх наостанку в тупик... Одночасно ми повинні були брати до уваги собі чеський національний сентимент, чесько-німецькі взаємини в сучасному й минулому, щоб невідповідною поведінкою їх собі не зраджувати. З чехами ми створили одну федеративну державу, і треба було відстоювати спільну платформу для подальшого існування. Крім того, ми були повністю залежні від чехів. Знайти в цьому напрямі відповідну форму нашої присутності у Празі – було одним із основних моїх завдань. Саме так визначив його і прем'єр-міністр Августин Волошин при першій зустрічі в Празі» [43].

В.Шандор детально описав сутички 13–14 березня 1939 р. між чехами і карпатськими січовиками, вважаючи їх тактичною помилкою останніх. Він переконливо довів, що А.Волошин постійно прагнув до співпраці обох народів. «Тоді не був час на політичні, навіть обгрунтовані порахунки з чехами за минуле, – констатував він. – Життєві інтереси обох народів вимагали якнайтіснішої співпраці та взаємопорозуміння, що о.А.Волошин часто наголошував у своїх виступах та пресових конференціях. Спеціальне становище мало свою логіку, бо в даній ситуації чехи мали той самий політичний інтерес, що і ми – збереження цілості обкровоєної республіки, боротьбу проти мадярських і польських терористичних банд, проти терористичних аспірацій Мадярщини щодо спільних кордонів з Польщею.» [44].

На сторінках спогадів В.Шандора зустрічається багатючий архівний матеріал про господарську політику уряду А.Волошина, заключення важливих торговельних договорів, українізацію всіх сфер суспільно-політичного життя краю. Не обминув він своєю увагою й реакцію А.Волошина на призначення Прагою третім міністром Карпатської України чеського генерала Л.Прхали. Хоча про це писали й інші очевидці, однак В.Шандор мав особисту розмову з цього приводу з А.Волошином. Ось як він її передав: «Після повернення з нарад до Представництва, сказав мені о.Волошин:

– Маємо третього міністра.

– Цікаво – кого? – запитує я.

– Ану, вгадайте.

Я почав вираховувати імена наших можливих кандидатів, але не вгадав і о.Волошин заявив:

– Генерала Прхалу.

– А ви на нього погодились? – зразу запитав.

– Чехи на ня напосіли, то що я міг робити. – була відповідь» [45].

Цей фрагмент із спогадів В.Шандора ще раз переконує в тому, що самостійність А.Волошина у великій політиці була досить відносною і обмеженою – всі проблеми вирішувала Прага. І з такою постановкою питання треба було рахуватися.

Сьогодні багато пишеться про проголошення незалежності Карпатської України. Загальновідомо, що радикально настроєні закарпатські націоналісти «натискали» на А.Волошина, щоб він проголосив самостійність задовго до 14 березня 1939 р. В.Шандор повністю поділяв позицію А.Волошина, заявивши про себе як про політика реалістичного спрямування. «Уряд Карпатської України, а зокрема о. д-р. Волошин, у своїх заявах і статтях постійно наголошував потребу й політичну доцільність нашого співжиття з федеративною Чехо-Словаччиною. Беручи до уваги тогочасну політичну ситуацію в Центральній Європі та політику наших сусідів, зберегти федерацію в той час було єдиною реальною правильною розв'язкою проблеми Карпатської України... Мусимо бути підготовлені з військового й політичного боку, і рівно ж мусимо проголосити свою незалежність, але аж після Словаччини, щоб не повернути до себе відповідальність за розвал республіки» [46]. Отже, однією з причин проголошення незалежності Карпатської України було проголошення самостійності Словаччиною, а отже державний розпад Чехо-Словацької республіки. Від імені А.Волошина В.Шандор «виконав акт проголошення незалежності в Празі» [47].

У спогадах В.Шандора містяться незаперечні докази про організацію проведення державного перевороту в Карпатській Україні. В.Шандор детально описав «таємну раду групи членів Головної Команди Карпатської Січі у Січовій Гостинниці, на якій приготувався замах на уряд, тобто на всіх членів уряду і на арешт 15 провідних осіб. Присутні на цій нараді були декотрі члени Головної Команди галичани, а з наших Росоха, Рогач, Роман – три «Р» [48]. Свідчення В.Шандора підтверджуються спогадами

В.Бірчака, І.Сарвадія, М.Бандусяка та інших очевидців [49]. Відзначимо, що чехословацька служба безпеки неодноразово повідомляла А.Волошина про змову [50]. Робили це і окремі члени його уряду. Однак, як пише В.Шандор, «він був спокійної і розсудливої вдачі. Мав дуже велику терпеливість вислуховувати людські болі та їх лікувати» [51]. За всі свої кроки А.Волошин ніс відповідальність перед Прагою і своїм рідним народом. Безперечно, правий В.Шандор, коли пише, що «якщо будемо виправдовувати наші помилки і невдачі та їх ідеалізувати, зведемо морально на манівці цілі генерації, які втратимо для нашого народу» [52]. З такими міркуваннями необхідно погодитись.

Опублікували свої спогади й ті, які, хоч і були патріотами краю, але вважали, що уряд А.Волошина є поміркованим, ліберальним, «соціал-демократичним», «застарілим» і не хоче проголошувати незалежність Карпатської України. Мова йде про статті і книги М.Бажанського, І.Рогача, С.Росохи, Ю.Химинця [53]. Всі вони відзначали видатні педагогічні здібності А.Волошина, його вирішальний внесок у розвиток культури і національної свідомості населення краю. Однак, по кардинальних питаннях тогочасного політичного життя Карпатської України їх спогади суттєво відрізняються від спогадів, приміром, Вікентія Шандора. С.Росоха пізніше визнав, що «нераз дуже критично висловлювався на їх (А.Волошина та Ю.Ревая – Авт.) адресу та інших провідників... бо ж в наших «революційних поняттях» вони були «опортуністами», а тільки ми «правдивими» націоналістами. Без сумніву, що такі поняття в нас родились під впливом ОУН, до якої належали провідні одиниці закарпатської молоді» [54]. Що стосується інших активних учасників подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні, то у виданих ними спогадах суперечності в українському таборі, як правило, замовчуються. Через їх праці червоною ниткою проходить ідея монолітної єдності і всезагальної підтримки уряду Августина Волошина. Насправді, все було далеко не так.

Окреме місце серед спогадів про Карпатську Україну і Августина Волошина належить спогадам колишнього керівника закарпатських націоналістів Юліана Химинця [55]. Автор книги «Тернистий шлях до України» детально описав хід Союму Карпатської України та події, які цій події передували. Він погоджується з іншими дослідниками і мемуаристами, що проголошення незалежності Словаччиною змусило і уряд А.Волошина поступити аналогічно. Ю.Химинець наводить уривок з промови А.Волошина на засіданні Союму Карпато-Української держави 15 березня 1939 р.: «Висловлюю глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом українського народу. Дозволив якраз нам – найменшій вітці українських земель – бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра у наше національне воскресіння.

Що ми діждалися часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Незважаючи на всі трагічні переживання, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додав нам творчої сили і почуття єдності.

Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням нових прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почували себе щасливими» [56].

Особливої уваги, перш за все своєю оригінальністю, заслуговує розділ із споминів Ю.Химинця «Закордонна делегація Карпатської України». Відомо, що цю делегацію, яка була створена у вересні 1939 р., очолював Ю.Химинець за наказом уряду Карпатської України і особисто Августина Волошина. Саме на нього покладалося відповідальне завдання бути представником уряду Карпатської України при Проводі Українських Націоналістів. Ю.Химинець відзначив, що коли 1 листопада 1938 р. прем'єр-міністр А.Волошин зі своєю делегацією прибув на Віденський арбітраж, він одержав у своє розпорядження всі матеріали, підготовлені закордонною делегацією

Карпатської України. Ю.Химинець також чимало зробив для того, щоб світова громадськість дізналася про Карпатську Україну» [57].

Однак, у деяких дискусійних питаннях історії Карпатської України Ю.Химинець притримувався хибних думок. Зокрема, він вважає, що А.Волошин віддав наказ про видачу зброї карпатським січовикам в ніч з 13 на 14 березня 1939 р., що не відповідає дійсності. На нашу думку, це не входило в компетенцію уряду А.Волошина. Питання зброї вирішувала, все-таки, Прага. Неточним є також твердження Ю.Химинця, що «президент Волошин дав наказ своїй армії боронити державу від поневолення» [58]. Поки-що, ми не маємо підтвердження такому впевненому твердженню.

Заслужують на увагу міркування Ю.Химинця про політичну діяльність А.Волошина та окремих членів його колишнього уряду в еміграції. відповідає правді, що «ніхто з уряду, насамперед Президент д-р А.Волошин, не шукав контакту з Проводом Українських Націоналістів... Хоча ПУН у справі Карпатської України зробив великі зусилля (переважно дипломатії і фінансової допомоги), однак через те, що в останній дії закарпатської епопеї відійшов у тінь, після трагедії Карпатської України він не міг собі приписувати заслуги героїчної боротьби Закарпаття. Він шукав далі контакт з урядом Карпатської України. Така нагода трапилась 21 липня 1939 р., коли встановились взаємовідносини і шляхи співпраці між проводом українських націоналістів і владою Карпатської України. Це домовлення зафіксоване актом у Венеції» [59]. Однак, знову ж таки, переважна більшість дослідників вважає, що А.Волошин цей договір не підписував. До речі, під час допиту в Лефортовській в'язниці А.Волошин теж однозначно заявив, що договір не підписував.

Отже, спогади очевидців і активних учасників національно-визвольних змагань закарпатських українців 20–30-х років переконливо свідчать, що Августин Волошин був яскравою постаттю нашої історії. Він зробив величезний внесок у розвиток педагогіки, освіти і культури краю, спричинився до піднесення рівня національної свідомості закарпатських українців. Не випадково, що місцеве населення його називало «Батьком» нашого національного відродження. Такої честі в XIX столітті удостоївся лише Олександр Духнович – славетний будитель закарпатських русинів.

Августин Волошин був визначним політичним діячем краю протягом всього міжвоєнного періоду, особливо наприкінці 30-х років. Спогади Василя Гренджі-Донського, Вікентія Шандора, Августина Штефана та інших переконують, що прем'єр-міністр, а згодом президент Карпатської України користувався необмеженим авторитетом серед населення краю. Йому доводилось діяти в складних міжнародних умовах, коли тривав розпад Чехо-Словацької республіки. А.Волошин був політиком-реалістом, добре усвідомлюючи, що для Карпатської України найкращим є державне співжиття з чехами і словаками в єдиній федеративній державі.

Спогади очевидців дають можливість з'ясувати позицію А.Волошина стосовно українсько-чеських відносин, Карпатської Січі, суперечностей в українському таборі тощо. Однак, відповідаючи на ці дискусійні питання Карпатської України, мемуаристи притримуються різних думок. Одні (В.Шандор, А.Штефан, І.Сарвадій) вважають, що опозиція в українському таборі стосовно уряду А.Волошина, завдала тільки шкоди визвольним змаганням закарпатських українців. Інші (С.Росоха, Ю.Химинець) – притримуються думки, що молоді радикально настроєні закарпатські націоналісти у спілці з деякими членами ОУН випереджували своїх старших і поміркованих колег з уряду, зокрема, у питанні проголошення незалежності.

1. Бірчак В. Августин Волошин. Єго життя і діяльність. З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. – Ужгород, 1924.
2. Там само. – С.25.

3. Там само. – С.13.
4. Яцко П. Августин Волошин // Там само. – С.30–31.
5. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату // Гренджа-Донський В. Твори. – Т.IX. Публіцистика. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1989. – С.181–182.
6. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина // Там само. – С.189–190.
7. Гренджа-Донський В. Отець др. Августин Волошин // Там само. – С.214–215.
8. Гренджа-Донський В. Августин Волошин і вдячність п. начальника шкільного реферату. – С.181.
9. Гренджа-Донський В. Короткий життєпис державного секретаря о. Августина Волошина. – С.189.
10. Там само.
11. Там само. – С.181–182.
12. Там само. – С.182.
13. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник // Гренджа-Донський В. Твори. – Т.VIII. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1987; Його ж: Спогади. Листи // Там само. – Т.X. – Вашингтон: Карпатський Союз, 1988.
14. Дет. див.: Вегеш М. Земляк про земляка (Василь Гренджа-Донський про Августина Волошина) // Радянська Верховина. – 1991. – 30 верес.
15. Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. – Торонто, 1977; Його ж: За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – Торонто, 1973; Книга друга. – Торонто, 1981; Його ж: 3 останніх днів // Вільне слово (Торонто). – 1969. – 20 лист., 6 груд.
16. Штефан А. За правду і волю... – Книга перша. – С.247.
17. Там само.
18. Там само. – Книга друга. – С.33.
19. Там само. – С.111.
20. Там само. – С.111–112.
21. Там само. – С.203.
22. Там само. – С.243.
23. Там само. – С.287.
24. Там само. – С.293.
25. Там само. – С.295.
26. Там само.
27. Кукурудзяк П. О. Августин Волошин // Свобода. – Джерсі Сіті. – 1957. – 15–20 берез.; Кущинський А. З нагоди 49-ої річниці народин о. Августина Волошина // Українське козацтво. – 1973. – С.21–25; Лар В. Про діяльність президента Волошина // Ковчег. – 1948. – Ч.5–11; Стерчо П. Августин Волошин // Календар-альманах «Нового шляху». – 1947. – С.36–37; Яковенко С. Августин Волошин як священик // Шлях. – 1955. – 22 жов.; Клочурак С. До волі: Спомини. – Нью-Йорк, 1978; Шандор В. Закарпаття: Історико-правовий нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк, 1992; Приходько О. Пробудилась Русь... Закарпаття 50 літ назад (Спомини). – Нью-Йорк, 1972; Бірчак В. Карпатська Україна: Спомини й переживання. – Прага, 1940.
28. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто–Пряшів–Львів, 1993.
29. Там само. – С.38.

30. Там само. – С.55.
31. Там само. – С.63.
32. Там само. – С.309.
33. Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ. – Ужгород, 1995. – С.381.
34. Шерегій Ю. Названа праця. – С.261.
35. Там само. – С.296.
36. Там само. – С.322.
37. Там само. – С.329.
38. Шандор В. Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938–1939. – Ужгород, 1996.
39. Там само. – С.20.
40. Там само. – С.31.
41. Там само. – С.132.
42. Там само. – С.133.
43. Там само. – С.135.
44. Там само. – С.154.
45. Там само. – С.177.
46. Там само. – С.216.
47. Там само. – С.278.
48. Там само. – С.280.
49. Там само. – С.303.
50. Бірчак В. Карпатська Україна: спомини і переживання. – Прага, 1940; Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. – Нью-Йорк, 1978.
51. Дет. див.: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. – Т.1–2. – Ужгород, 1997.
52. Шандор В. Названа праця. – С.319.
53. Бажанський М. Мої зустрічі з о.Августином Волошином. – Детройт, 1989; Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України у 1030 році // *Нова свобода*. – 1939. – 7 січ.; Росоха С. Августин Волошин як педагог і вчитель // *Наша думка*. – 1948. – ч.9; Його ж: Сойм Карпатської України. – Вінніпег, 1949; Львів, 1990; Його ж: Др. Августин Волошин і Карпатська Україна // *Наступ*. – 1940. – 16 берез.; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996.
54. Передмова С.Росохи до книги: Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. – С.9.
55. Химинець Ю. Названа праця.
56. Там само. – С.83.
57. Там само. – С.91.
58. Там само. – С.108.
59. Там само. – С.94–95.

SUMMARY

V. Basarab, M. Vehesh. Avhustyn Voloshyn in the memories of the contemporaries.

Article is dedicated to an eminent political, regional and cultural figure of Transcarpathia of the the first half of the XX century- Avhustyn Voloshyn. Through the memories of his contempraries his investment into the development of culture, education, pedagogical thought and the influence on the spiritual revival of the Carpathoukrainians is seen.